

УДК 349.2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1316976>

orcid.org/0000-0002-7347-9433

© Древаль Ю.Д., 2018.

Ю.Д. Древаль

ПРОБЛЕМАТИКА ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Анотація. Досліджується питання щодо змісту понять і категорій у сфері охорони праці. Проаналізовано та порівняно поняття «охорона праці», «безпека праці» та «безпека і гігієна праці». Обґрунтовано положення щодо узгодження поняття «охорона праці» у вузькому значенні з поняттям «безпека праці», а поняття «безпека і гігієна праці» – з поняттям «охорона праці» у широкому значенні.

Ключові слова: охорона праці, безпека праці, безпека і гігієна праці, умови праці, міждисциплінарний інститут.

Аннотация. Исследуется вопрос о содержании понятий и категорий в сфере охраны труда. Проанализированы и сравнены понятия «охрана труда», «безопасность труда» и «безопасность и гигиена труда». Обосновано положение о согласовании понятия «охрана труда» в узком смысле с понятием «безопасность труда», а понятия «безопасность и гигиена труда» – с понятием «охрана труда» в широком смысле.

Ключевые слова: охрана труда, безопасность труда, безопасность и гигиена труда, условия труда, междисциплинарный институт.

Anotation. The question of the content of understanding and categories in the field of occupational safety is investigated. Analyzed and compared the concept of «labor», «Safety» and «safety and health». Grounded provisions on the coordination of the concept of «labor» in the narrow sense of the term «Safety» and the term «safety and health» – the notion of labor "in a broad sense.

Keywords: safety, labor safety, safety and health, working conditions, an interdisciplinary institute.

Сьогодні властиве посилення уваги до працезахоронної політики, адже мова йде про належні та безпечні умови праці переважної більшості населення будь-якої країни. У цьому сенсі важливе значення має відводитися і поняттям та категоріям, у яких у концентрованому вигляді відображаються певні закономірності та зв'язки заздалегідь визначеної частки суспільних відносин. Власне й наявність та належна структурованість понятійно-категоріального апарату має вважатися одним з основних показників розвиненості певної наукової галузі. Це повною мірою стосується і різнобічних сфер працезахоронної політики та трудового права в цілому.

Сутність та структуру понятійно-категоріального апарату трудового права інтенсивно вивчають Л.П. Амелічева, Н.Б. Болотіна, С.В. Вишновецька, С.М. Волошина, Ю.П. Дмитренко, В.І. Прокопенко, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, В.О. Процевський, С.М. Прилипко, Ю.Ю. Івчук, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та деякі інші фахівці у сфері трудового права. Дослідники чи не одноставно зазначають, що охороні праці відводиться одне з чільних місць у системі та структурі трудового права. Багатоплановість і змістовна насиченість працезахоронних відносин зумовила і те, що базовий термін «охорона праці» тлумачиться у широкому та вузькому значеннях.

Проте, як неодноразово підкреслювалося у фаховій літературі, на сьогодні поки що відсутні єдині підходи до тлумачення понять і категорій у сфері охорони праці. Проблеми в опрацюванні окресленого питання зримо виявляються якраз при конкретизації змісту широкого та вузького підходів, а також при зіставленні зазначеного поняття зі спорідненим поняттям «безпека праці».

Метою статті, з урахуванням наведених аргументів, визначено систематизацію основних напрацювань з проблематики понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці; та на вказаній основі обґрунтування пропозицій щодо уточнення сутності та співвідношення понять «охорона праці», «безпека праці» та «безпека і гігієна праці».

Ще в 1970-ті рр. С.А. Голощачов слушно зауважував, що комплексний характер охорони праці охоплює низку норм та актів, які відносяться до багатьох суміжних галузей права (вказуючи, що до законодавства у сфері охорони праці можуть бути віднесені норми державного, адміністративного, колгоспного, фінансового, цивільного та власне трудового права) [1, с. 70–71].

Проте, і зазначене тлумачення не надає достатньої інформації для повноцінного розуміння саме комплексного характеру охорони праці і не охоплює усієї складності сучасних працезахоронних відносин. Як слушно стверджує В. Прокопенко, «охорона праці пов'язана з різними галузями науки, такими як медицина, токсикологія, фізіологія, біологія, біохімія, хімія, механіка, електротехніка, фізика, психологія, епідеміологія, правознавство, а в останні десятиріччя з'явилась нова наука – ергономіка, що вивчає методи взаємодії техніки та людей» [2, с. 396]. Власне й трудове право, за оцінкою С.В. Вишновецької, «є елементом складної системи сучасних гуманітарних, природничих, технічних і технологічних наук» [3, с. 268].

Відтак, одним з найбільш перспективних напрямів удосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці має бути використання знань з багатьох споріднених дисциплін та використання міждисциплінарного підходу. Проте, звичайно, пальма першості у цьому відношенні належить представникам галузі трудового права. Представники ж інших наукових галузей мають не лише реалізовувати приписи нормативно-правових актів у сфері охо-

рони праці, але і користатися результатами наукових дискусій та досягненнями теорії у галузі трудового права.

До понятійно-категоріального апарату у сфері працезахоронних відносин відносяться поняття «охорона праці», «безпечні і здорові умови праці», «безпека праці», «виробнича безпека», «безпека і гігієна праці», «безпека трудової діяльності», «промислова безпека» та деякі інші поняття і категорії.

З-поміж зазначених понять на особливу увагу заслуговують поняття «охорона праці», «безпека праці» та «безпека і гігієна праці». Це пояснюється як їхньою розповсюдженістю, так і смисловим навантаженням (з одного боку, «охорона», а з іншого – «безпека» у різних її проявах).

Зміст терміну «охорона праці» розкривається у базовому Законі України «Про охорону праці». Відповідно до ст. 1 Закону, охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності [4].

З цього визначення якраз і виходить, що охорона праці – це поняття інтегральне, яке включає знання різних напрямів науки і техніки, а саме: інженерних наук, природничих наук, наук про суспільство, гуманітарних наук, наук про людину та медицини.

У науці трудового права охорона праці розглядається і як принцип трудового права, і як суб'єктивне право особи, і як наукова дисципліна, і як інститут трудового права взагалі. При цьому, як уже зазначалося вище, представники даної наукової галузі традиційно розглядають поняття «охорона праці» у широкому та вузькому значеннях.

Так, С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко широким значенням охоплюють визначення, яке наведене у ст. 1 Закону України «Про охорону праці», і при цьому стверджують: «Якщо будь-який з її складників (правовий, соціальний, медичний, організаційний тощо) не виконується (або неналежним чином виконується), то в цілому не забезпечується і охорона праці, що в кінцевому рахунку порушує конституційні права людини». У вузькому ж чи юридичному тлумаченні, за оцінкою дослідників, зазначений термін означає конкретний правовий інститут трудового права, який об'єднує норми, безпосередньо спрямовані на певне забезпечення умов праці, які є безпечними для життя і здоров'я працівників [5, с. 655].

Водночас не може викликати сумнівів і те, що будь-які заходи і засоби у сфері охорони праці мають спиратися на надійний правовий фундамент. У цьому сенсі на увагу заслуговують напрацювання М. Іншина та В. Щербини, які наводять інтегральне тлумачення даного терміна. Дослідники вважають, що «охорона праці як інститут трудового права – це сукупність правових норм, які визначають систему соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на

збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці та встановлюють відповідальність за їх порушення» [6, с. 319].

Останнім часом поряд зі зазначеним терміном широко вживається і термін «безпека праці». Даний термін поки що не має законодавчого визначення, і набуває офіційного тлумачення в підзаконних актах.

Так, у ДСТУ 2293:2014 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять», у якому під пунктом 4.10 зазначено: «Безпека праці – захищеність трудової діяльності людини від перевищеного прийнятеного ризику» [7].

Приблизно у такому ж сенсі тлумачиться даний термін і у фаховій літературі. Так, Л. Амелічева фактично ототожнює поняття «безпека праці» з умовами праці, до яких пропонує віднести усе те, що має вплив на робочу силу, на стан працездатності людей безпосередньо на їх робочих місцях у конкретних трудових організаціях та трудових колективах [8, с. 151].

Поглиблене розуміння понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці завдячує і співвідношенню понять «безпека праці» та «безпечні і здорові умови праці».

У ст. 43 Конституції України зазначається, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці. Термін «безпечні і здорові умови праці» наводиться і в «Загальнодержавній соціальній програмі поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014–2018 роки» від 04.04.2013 р. Проте, в обох випадках тлумачення зазначеного терміна не надається. На думку ж Ю.Ю. Івчук, обґрунтованим і необхідним видається синонімічне використання обох зазначених понять («безпека праці» і «безпечні і здорові умови праці») [9, с. 130].

Водночас слід відзначити і те, що ключове слово «умови» фактично виключає працівника з усвідомлених дій у питанні забезпечення безпеки праці на робочому місці.

Відтак, не береться до відома зауваження, висловлене О. Процевським, що «держава в цьому разі повинна не намагатися розв'язувати за людину її життєві потреби, а створювати властивими владі засобами і методами умови, коли людина особисто сама творила б своє життя і несла за це частку соціальної, у тому числі юридичної, відповідальності» [10, с. 85].

Нові горизонти для осмислення понятійно-категоріального апарату у зазначеній сфері соціально-трудових відносин відкриває ознайомлення з міжнародними трудовими стандартами, першочергово з нормотворчою діяльністю Міжнародної організації праці (МОП) та Стандартом OHSAS 18001. Слід зазначити, що в документах міжнародних організацій лише зрідка застосовується термін «охорона праці», натомість доволі часто наводиться термін «безпека і гігієна праці», чи зі зміною порядку слів – «гігієна і безпека праці» (БіГП чи ГіБП).

Так, згідно зі ст. 4 Конвенції МОП 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище, мета національної політики в галузі безпеки й

гігієни праці та виробничого середовища – запобігати нещасним випадкам і завданню шкоди здоров'ю, що виникають унаслідок роботи, пов'язані з нею або в ході неї, мінімізуючи настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим, причини небезпек, притаманних виробничому середовищу [11].

Власне, і Національний стандарт України ДСТУ OHSAS 18001:210 «Системи управління гігієною та безпекою праці» базується якраз на однойменному понятті (далі – Стандарт). Так, згідно з п. 3.12 Стандарту, гігієна та безпека праці (ГБП) – це «умови та чинники, що впливають або здатні впливати на здоров'я та безпеку працівників, тимчасових працівників, персоналу підприємця, відвідувачів та будь-яких інших осіб на робочому місці». Натомість, тлумачення поняття «безпека праці» у даному документі взагалі не надається.

У Стандарті також проводиться чітка межувальна лінія між особливостями застосування понять «гігієна та безпека праці» та «безпека праці». Якщо перше поняття може бути використане для «сертифікації/реєстрації та/або самодекларації системи управління гігієною та безпекою праці організації», то друге – розробляється лише «для надання загальної допомоги організації у разі встановлення, впровадження або поліпшення системи управління гігієною та безпекою праці» [12].

У фаховій літературі традиційно вказувалося, що поняття «охорона праці» та «безпека і гігієна праці» не слід ототожнювати. Наприклад, на думку С.М. Волошиної, зазначені поняття «не є тотожними і повинні відокремлюватися» [13, с. 14]. Проте, на сьогодні все частіше наводяться та обґрунтовуються й інші думки та концепції. Так, за уточненою оцінкою того ж автора, аналіз положень міжнародних актів «дає підстави для висновку про те, що поняття «безпека і гігієна праці» та «охорона праці» суттєво не відрізняються» [14, с. 90].

Отже, основу понятійно-категоріального апарату у сфері працезахоронних відносин складають поняття «охорона праці», «безпека праці» і «безпека і гігієна праці». На сьогодні в міжнародних та національних нормативно-правових актах вже надано легальне визначення кожного з наведених понять. Але, незважаючи на це, поки що залишаються відкритими питання щодо їхньої сутності та співвідношення.

На основі ж узагальнення різних концепцій та точок зору можна визначити наступний логічно-структурний зв'язок: поняття «охорона праці» у вузькому значенні узгоджується чи навіть ототожнюється з поняттям «безпека праці», поняття «безпека і гігієна праці» узгоджується чи навіть ототожнюється з поняттям «охорона праці» у широкому значенні.

Проте, враховуючи, що якраз поняття «охорона праці» розтлумачено в спеціальному законі і широко застосовується в працезахоронній практиці, пріоритет слід віддати саме цьому поняттю. До цього слід додати і ту обставину, що в такому разі з кола суб'єктів працезахоронної політики не виключається

людина – основний учасник і головний об’єкт забезпечення належних умов праці на робочому місці. І, очевидно, якраз ця обставина першочергово має враховуватися під час подальшого опрацювання та вдосконалення понятійно-категоріального апарату у сфері охорони праці.

Література

1. Голощапов С.А. Охрана труда в СССР как комплексное законодательство. *Советское государство и право*. 1982. № 7. С. 67–74;
2. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник. Вид. третє, перероб. і доповн. Х. : Консум, 2002. 528 с.;
3. Вишновецька С.В. Методология науки трудового права: монографія. К. : Ніка-Центр, 2014. 332 с.;
4. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ (Редакція станом на 05.04.2015 р. URL: zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 17.03.2017));
5. Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудове право України: Підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Х. : Вид-во «ФІНН», 2012. 800 с.;
6. Іншин М.І., Щербина В.І. Трудове право України: підручник. Х.: Діса плюс, 2014. 500 с.;
7. ДСТУ 2293:2014. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять. URL: www.dnopr.com.ua/dnaop/act26999.htm (дата звернення: 29.12.2017);
8. Амелічева Л. Проблеми формальної визначеності права працівника на безпеку праці. *Трудове право*. 2010. № 10. С. 88–93;
9. Івчук Ю.Ю. «Безпека праці (безпечні і здорові умови праці)» як компонента «гідної праці» в трудовому праві. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 129–137;
10. Процевський О. Про предмет трудового права України. *Право України*. 2001. № 12. С. 81–86;
11. Конвенція МОП № 155 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU81K01R.html (дата звернення 29.12.2017);
12. ДСТУ ОHSAS 18001:2010. Системи управління гігієною та безпекою праці. URL: Режим доступу : <http://www.dnaop.com/html/34112/doc> (дата звернення 29.12.2017);
13. Волошина С.М. Правове регулювання безпеки і гігієни праці: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 240 с.;
14. Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса : Фенікс, 2015. 332 с.